

Румяна Л. Станчева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
R.L.Stantcheva@gmail.com

Йон Лука Караджале, „свой“ или „чужд“

Roumiana L. Stantcheva
Sofia University St. Kliment Ohridski
R.L.Stantcheva@gmail.com

Ion Luca Caragiale – “Own” or “Foreign”

Abstract

Discussed by his contemporaries through the opposition „own or foreign“, identified by the next generations as a writer from the so-called „Balkanist“ literary line, in his short satirical stories, the Romanian writer Ion Luca Caragiale (1852-1912) demonstrates his sense for the oriental backwardness of the mores from the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Even though Caragiale’s critics attack him for his supposed foreign origin and claimed that made him overly critical of Romanian society, he was not afraid to expose the falsity and to ridicule the Bucharest self-proclaimed elite with their pretensions standing in stark contrast to their trickster approach to life and their nationalist disposition. The „foreign“ Caragiale, with his sense of the peculiarities of the Romanian world, has created remarkable humorous and satirical images of „his own” compatriots and of life in the small Paris.

Keywords: Ion Luca Caragiale’s origins; satirical short stories; criticism of xenophobia; literary functions of onomastic

Емблематичен писател на румънския XIX век и началото на XX век, класикът на румънската комедиография и на кратките сатирични форми Йон Лука Караджале (1852-1912) е, по произход, от семейство дошло от Балканите, гръцко, албанско, арумънско или българско, тоест той е по-скоро

„чужд“ по потекло на румънския свят. Критичността му към проходащата и често невежа демокрация бива окачествявана от противниците му като антирумънска. Станал част от литературния кръг на образованите и преимуществено заможни млади писатели, *Жунимя*, създаден през 1860-те години, и съответно близък до политическите идеи и средите на консерваторите, литературните текстове на Караджале и театралните му комедии често биват атакувани от критиката и по политически причини. Толкова по-интересно е да проследим как са представени румънците, румънките и някои балканци във фейлетоните на писателя.

Въпросът за начина, по който Караджале бива възприеман в Румъния, има особен контекст. От 1930-те години насам, благодарение на поета Йон Барбу, в авто-представите за румънската литература се обособява така наречената линия на Балканизма. Писателите от тази група, разположени по продължението от началото на XIX век до днес, биват характеризирани тематично. Те внасят ориенталска живописност в описанията на средата и на характерите. Букурещ при тях излъчва аромата на смесването между модерно западното и традиционно ориенталското (преди да се е появила идеята за смесването на културите - *metissage*). Сред тези писатели са Антон Пан (родом от Сливен), който представя човешките страсти чрез поговорки на балканските народи, самият Йон Лука Караджале, който показва на преден план букурещките махленци, полу-учени бъривци, тарикати и новоизлюпени политици. След тях идва синът на класика, Матей Караджале, чиито герои имат неясен, но благороден, почти приказен произход и се лутат из буржоазния Букурещ, водени от кариериста Пиргу, в романа „Безделниците от стария дворец“.¹ Самият Йон Бабру, известен като херметичен поет от годините между двете световни войни, взима назаем Настрадаин Ходжа от балканската приказна атмосфера, пуска го с бедняшка лодка по Дунава, за да го превърне в символ на чистото изкуство, което се охранява от самото себе си.² В наше време Мирча Картареску ни въвлеча в шеметна балканска и българо-румънска легенда за преселение от Родопите, на север през Дунава, превърнато във фантастично приключение (в тритомния му роман „Ослепително“)³. Изброените писатели тематично изразяват сходно самоусещане за екзотика на румънското и обезсмислят националистичните нагласи за предимство пред съседите.

---

¹ На български в превод на Спаска Кануркова: София, Народна култура, 1984.

² Анекдотичното в поемата-естетически манифест на Йон Барбу е, че Настрадаин Ходжа предпочита да забие зъбите си в собствените си меса, отколкото да приеме (реална, нелитературна!) храна от почитателите си.

³ В превод на Иван Станков: София, Фабер, 2012.

1. „Не беше ентузиизиран за нищо румънско“

Произходът на Йон Лука Караджале крие не съвсем изяснен до днес балкански микс. Отвъд-дунавската, южна връзка в семейството му, се коментира редовно, на най-често - неопределено от румънските му биографи и от литературната критика. Написаното от Дж. Калинеску в авторитетната му и обемна *История на румънската литература от началото ѝ до днес*, публикувана за първи път през 1941 година, е изградено от немалко въпроси. „Грък или арнаут (arvanit)? Писателят Караджале смятал, че произхожда от Хидра (ако може да се вярва на споделяното от този левантинец)“, шегува се иронично текстът (Călinescu 1982: 488, col. 2). Като съди по живия му характер, критикът смята, че кръвта на Йон Лука е смесена. Отбелязва, че дядо му Шефан е дошъл като готвач на фанариотския владетел на Влахия Йоан Караджа (властвал в годините 1812-1818). Бащата на Йон Лука Караджале за известно време на младини е свързан с първите стъпки на румънския театър, а чичовците му са известните театralи, Костакe и Йоргу Караджале.

Йон Лука Караджале, с балкански калпак и по европейски

По линия на майката на Йон Лука се появява брашовска връзка, гръко-„македонска“, което би могло да се отнася за гръко-българи от областта Македония, но може да сочи и арумънец (на румънски език: Român macedonean = aromân). Дж. Калинеску обобщава родословието на Караджале с понятието влахо-балкански произход - “fondul sau munteano-balcanic” (Călinescu 1982: 493, col. 1). Често наричали Караджале „гърка“, а самият той е подписвал и с псевдоним Паликари. (Călinescu 1982: 494, col. 1). Текстове му, научаваме, са белязани от „импулса за мигриране на расата му“ (Călinescu 1982: 495, col. 2). Последните емигрантски години на писателя също са коментирани лековато, макар и с чувство за хумор: „И докато телом се пренася на север [в Берлин] (...), душевно слиза в онзи Ориент, в

който вече е декларирал, че не би отишъл за нищо на света, защото там не си сигурен за живота си.“ (Călinescu: 496, col. 1). В новелите, отбелязва критикът, Караджале се ориентализира. Доказвала това и снимката му в арнаутски костюм – „costum de arbănaș” (Călinescu 1982: 496, col. 1). Нека не се лъжем обаче, че непременно става дума за носталгия или ясно чувство за определена балканска принадлежност. Театралното у Караджале, заедно с тогавашната европейска нагласа на увлечение по Ориента, са възможни външни импулси. Караджале чете и превежда от френски. Премества се в края на живота си в Берлин. Европейският културен и литературен живот са му познати. Импулсът за преобличане в екзотично облекло може да идва от други писатели.

Горе Й. Л. Караджале в арнаутски костюм, долу - френският писател Пиер Лоти в ориенталско облекло.

Възприемането на Йон Лука Караджале като „чужд“ е характерно още от неговото време. Нестандартните му политически симпатии също про-

вокират неодобрение от различни посоки. Няколко години след смъртта му, писателят, журналист и политик Константин Бакалбаша прави едно характерно за онова време сравнение между двама писатели: „Каква разлика между него (Караджале) и Делавранча! Колкото повече Делавранча беше румънец, толкова по-малко румънец беше Караджале. Тоест Караджале не беше ентузиазизиран за нищо румънско. Възхищаваше се на всичко, което беше чуждо...“ (цит. по: Manolescu 2008: 435, col. 2)

Още приживе, Караджале, като противник на либералната партия, но в конфликт и с отделни личности от консерваторите, системно бива отхвърлян от възможността да получи големите академични награди в Румъния. Именно по такъв повод, съвременникът му Николае Давидеску се изказва против Караджале като го нарича „последният фанариотски окупатор“ и го обвинява, че не се вписва в „румънската душевност“. (цит. по: Cioculescu 1974: 125)

От биографичната книга за Караджале от Марин Букур също не получаваме по-голяма яснота за етническия произход на Йон Лука Караджале. „Фамилното му име ли? Загадка. Бил е погълнат от дадено назаем име, с по-голяма сила и възможност да победи – Караджале. Странно име, което понася литературни интерпретации и легенди. (...) По-късно специалистите и любителите на генеалогични уточнения въртяха това име от всичките му страни, за да установят произхода му: гръцки, румънски, дори турски, албански, македонски! Понякога със значението: на Караджата, тоест човек на владетеля Караджа, друг път представяно като съставно от турски език: кара - черен + джали = огледало.“ (Vucur 1989: 15)

В отчетливо стратифицираното румънско общество, с продължителна обществена активност на традиционното болярство и в модерното време (политически представявано от Консервативната партия), всеки друг, неболярски произход, изглежда скромен, което е повод за различни коментари. Марин Букур все пак напомня, че прочутият писател е правнук не само на гръцки готвач, но и, по майчина линия, на прочут търговец от гръцката колония в Брашов (Vucur 1989: 18), който е търгувал и с розово масло, при това в широк географски диапазон: Виена, Букурещ, Белград, гръцки, български и унгарски градове чак до Константинопол (Vucur 1989: 19). Този прадядо е един от тримата епитропи на църквата Света троица, с принос за изграждането ѝ, в някога българския квартал Шкеи в Брашов - по данни, посочени в бел. 61, почерпани от Монографията за църковната румънска гръко-православна общност (публикувана през 1898 г. от Бартоломей Байулеску). (Vucur 1989: 19). Името на солидният предтеча е отбелязано в архивите с няколко близки по звучене имена, от които напр.: Михаил Алексович, Микаел Алексис, Миша Алексович и Михаил Алексиевич от Варадин (днес Орадя). (с. 18). Етносът на майката на Караджале остава смътен и за друг литературен критик, Михаил Драгомиреску, който през 1912 г. отбелязва, че

Караджалe е роден от „баща от гръцки произход и от майка трансилванка от Брашов.“ (Vucur 1989: 22) Самата майка на Караджалe е дъщеря по другата си линия също на виден брашовски търговец, Лука Киряк. (Vucur 1989: 35)

Можем да обобщим, че Йон Лука Караджалe е поне трето или дори четвърто поколение в румънска среда. В миграциите на народите от юга на север от Дунав, към румънските княжества и към обединена Румъния, в съзнанието на румънците се е създала известна йерархия. Обичано или не, гръцкото е свързано с фанариотските властвания и със старата слава на Византия, с което си осигурява известно предимство. Албанското се свързва с арнаутите, хора с оръжие, но е главно екзотично. Към арумъните съществува естествена езиково-родова симпатия. Българите са изгубили държавата си и това отнема от престижа им. Остава обаче чувството на съперничество заради старобългарския език, на който е създадена и функционира румънската църква и княжествата от XIV век, за повече от две столетия. Турското придобива статута на екзотика, олицетворявана от хитреца Настрадаин Ходжа, влязъл и в румънския фолклор, а в началото на XIX в. и в литературата, чрез приказките на Антон Пан. (Станчева 1999: 153-160). Във фейлетоните си Караджалe наситено борави с подобни стереотипи.

2. Името има значение

Не само в новелите си, както твърди цитирания по-горе критик, а и във фейлетоните си, Караджалe изразява балканските характеристики на своя свят. За темата на конференцията *Чуждото в своята литература*, именно в тези кратки белетристични текстове се съдържат безброй любопитни моменти. Тази част от творчеството на писателя е наричана дори „най-караджалевската“ (Manolescu 2008: 431, col. 2).

Караджалe съзнава ясно и от личната си история, че румънската нация е съставена от различни по произход етноси. Също така, че обществото е силно стратифицирано. Че градското население се лута в моралните си норми, а в желанието да е модерно, прекрочва границите на традиционния морал. Като писател на града и на модерния свят, Караджалe разпознава у съвременните си букурещенци нещо като снобизъм: социален, национален и морален. Всеки от героите му иска да бъде повече от това, което е. И се пази да не бъде причислен към непрестижните за тогавашния манталитет чужденци.

XIX в. формира модерното самоосъзнаване на румънците като нация, и това е процес, свързан с отхвърляне на балканските чужди влияния, в полза на новоосъзната принадлежност към романските езици и култури. Най-прочутият румънски поет от XIX в., Михай Еминеску, съвременник на Караджалe и участник като него в споменатия вече литературен кръг *Жунимя*,

изразява неприязън към всичко етнически различно, което влияе върху обществения живот. Така в поемата му *Трето писмо* се вижда цял паноптикум от чужденци (в прекрасния превод на Иван Радоев):

И в съвета на страната тая сган се настанява –
Там е гърка с нос гърбат, българинът твърдоглави –
Всички тези мутри мислят себе си за римска смяна –
Всичко българско и гръцко за потомство на Траяна!
Тази тъй отровна пяна, тази измет, тез плебеи
Управляват днес страната и се подиграват с нея!
Всичко, около което е безумна уродливост,
Всичко днес, което носи знака на природна гнилост,
Всички лицемери алчни като глутници се стичат,
Идват в нашата родина – патриоти се наричат!
Празнословците гъгниви и простаци, и глупаци,
И пелтеци кривоустии управляват тази нация!
(Еминеску 1973: 103)

За разлика от гнева на романтичния бард, Йон Лука Караджале вижда несъответствия между претенции и същност. В *Моменти и скици* сатирикът уплътнява моралната критика и чрез етническо характеризиране на героите. При това нерядко взема предвид именно престижа, скрит в едно или друго собствено име, което причислява носителя му към предполагаемо по-високо социално равнище или по-престижен народ. Немалко негови герои използват националистична реторика, с която претендират за предимства пред другите.

Караджале се подиграва системно с превзетите кръщелни имена. На римски императори, пълководци, богове и богини са наречени хора, които спекулират с политическата конюнктурa или съвсем на дребно се борят за по-висока оценка на детето в училище. При Караджале името има значение! Човекът с „хубаво име“ Кориолан Драганеску (във фейлетона *Tempora*), от страстен оратор на студентските протести се превръща, след дипломирането си, в „безсрамния инспектор на полицията, подлия мерзавец, безочливия главорез, кръвожадния палач и людоед, известен под отвратителното име Кориолан Драг...“ (Караджале 1982: 85)

Караджале подиграва лесното лепене на етикети върху другите етноси и господарското отношение към тях, когато са част от прислугата. В *Дава се под наем*, макар и да са само наемателки, госпожите са надменни и търсят вината за всичко у прислугата. Така е нахокана унгарката Бориш: „Огледалото от салона? Какво го направи? Господ да те убие! Кучкарите да те хванат, шоангерица проклета“, като „шоангерица“ е депресиативен епитет за унгарка. В отговор, друга госпожа разказва: „Уф, на мене ли разправяш,

сестро! На мене циганинът ми отмъкна кристалния глобус от лампата!“ (Караджале 1982: 98)

Редица фейлетони се занимават насочено със своеобразна сатирична народопсихология, фокусирана върху снобизма, национализма и самохвалството. В „Румънецът“: „Фанфаронът (самохвалкото) е преди всичко румънец: но преди да бъде румънец, той е фанфарон.“ (Караджале 1982: 233). Политически скалъпената автобиография винаги може да бъде печеливша, за беден или за болярин. Особено ако се изтъква горещ патриотизъм: „Фанфаронът е непоколебим патриот, краен националист, румънец до мозъка на костите – цял свят трябва да знае това! (...) Той се ужасява от мисълта Ррумъния да не бъде икономически завладяна от подлите чужденци, подпомогнати от доведениците на отечеството му!“ (Караджале 1982: 233) „Фанфаронът може да има професия или да няма, може да бъде богат или беден, глупав или умен, тъп или духовит, млад, стар, от единия пол или от другия, или от двата, но той е бил, е и ще бъде истински ррумънец...“ (Караджале 1982: 234), изписани с френското търкалящо се рrr на румънца-чуждопоклонник.

Демонстративният патриотизъм според Караджале е част от снобизма в румънското общество, поддържан активно от умелите *image-maker*-и, жените. В „Румънката“: „Дъщеря на арендатор, на дребен търговец, на дребен чиновник, на дребен адвокат, на офицер от низшите чинове или на поп, макар нейният „папа“ да е българин, сърбин или грък, фанфаронката е румънка и следователно благородница *et par conséquent* не може да понася простацината. (...) Румънската фанфаронка говори румънски само *avec les domestiques*, иначе говори на френски; сега взема уроци по английски.“ (Караджале 1982: 235) В същия фейлетон тя е крадлива, самохвална с парите си или продажна, ако е бедна. Най-силна е иронията към моралната поквара и следователно към прелюбодейката: „Тя има един или повече обожатели, и то не за удоволствие или от страст, а по задължение, защото една жена от такъв висш произход трябва да има своя *suivez-moi*.“ (Караджале 1982: 235)

Ученият е трета мишена, след румънца и румънката, на тема национализъм. Ученият от едноименния фейлетон „ръководи национален научен институт, ако още не ръководи, ще измисли един или два, за да ги ръководи – институти, абсолютно необходими на Ррумъния, която е и трябва да бъде център и фар на културата на Балканския полуостров... Срамота е да оставим България да ни изпревари!“ (Караджале 1982: 238)

Корупцията не е от вчера. Собствените имена са част от характеристиката на комичните несъответствия във фейлетоните, свързани с нечестни постъпки и подкупи. Във фейлетона „Матура“ майката Калиопи Джорджеску търси връзки, за да осигури матурата и на третия си син, Овидий, чиито по-големи братя, Вергилий и Хораций, вече е настанила, пак с връзки, да следват право. (Караджале 1982: 280-284). Подобен е случаят, във феиле-

тона „Трите богини“, със синчето на Юнона, и племенник на сестрите ѝ Минерва и Венера. Майката и лелите успяват да поправят оценките и от трите провалени изпита на младежа Мишу Гувиди, едната с пари, другата с връзки, третата чрез личния си чар, при това упражнен именно върху учителя по правоучение. (Караджале 1982: 295-296)

Своеобразен връх в сатиризирането на румънския национализъм се съдържа в „Истински румънци“. Това е и названието на измисленото, но с аналози в реалността, дружество, което стои на позицията, че „можеш да обичаш своята нация само като мразиш другите.“ (Караджале 1982: 290) Сред принципите на организаторите е чистотата на нацията: „Мъж, който има жена от друга народност или, обратното, отглежда в семейството си чудовища“. (Караджале 1982: 291) Макар дружеството да обединява всички румънци, под румънци се разбира: „не всички левантинци, които се смятат за румънци, а истинските румънци“. (Караджале 1982: 291) В устава на дружеството всичко чуждо трябва да бъде мразено. „Изключение правят само нерумънските капитали.“ (Караджале 1982: 292) Сред задълженията на малолетните членове на дружеството е да не „играят със съучениците си чужденци“ и „да получават добри бележки само при учители истински румънци“. (Караджале 1982: 293) Членовете от женски пол трябва „да бъдат добродетелни като римските матрони“ (Караджале 1982: 293), „да кръщават децата си с древни имена като Рея-Силвия, Тиберий, Цицерон, Каракала, Корнелия, Катон и прочие.“ (Караджале 1982: 294)

Обсъждан от съвременниците си в противопоставянето „свой“ – „чужд“, идентифициран от следващите поколения като писател от литературната линията на Балканизма, във фейлетоните си Йон Лука Караджале показва усет за ориенталската изостаналост на нравите от края на XIX и началото на XX в. Въпреки че критиците на писателя обвързват позициите му с предполагаемия му чужд произход и твърдят, че именно това го прави твърде критичен към румънското общество, той не се притеснява да покаже фалша и да осмее самопровъзгласилия се букурещки елит с претенции, в ярък контраст с тарикатските им и националистични нагласи. „Чуждият“ Караджале, с усета си за особеностите на румънския свят, е създал забележителни хумористични и сатирични образи на „своите“ и на живота в малкия Париж.

Цитирана литература

- Еминеску 1973: Еминеску, М. - В: Румънски класици, XIX-XX в., София, Народна култура, 1973.
- Eminescu 1973: Eminescu, M. - V: Rumanski klasitsi, XIX-XX v., Sofiya, Narodna kultura, 1973.
- Караджале 1982: Караджале, Йон Лука. Избрани творби в три тома. Том 3. Новели и разкази, София, Народна култура, 1982.
- Karadzhalo 1982: Karadzhalo, Yon Luka. Izbrani tvorbi v tri toma. Tom 3. Noveli i razkazi, Sofiya, Narodna kultura, 1982.
- Станчева 1999: Станчева, Р. Л. - В: Кузманова, Ант., Станчева, Р. Л., Алексова, В. Румъния. На една река разстояние, София, Отворено общество, 1999.
- Stancheva 1999: Stancheva, R. L. - V: Kuzmanova, Ant., Stancheva, R. L., Aleksova, V. Rumaniya. Na edna reka razstoyanie, Sofiya, Otvoreno obshtestvo, 1999.
- Бучур 1989: Бучур, Марин. Опера виетї. О биографіе а луй І. Л. Сарагіале, Букурешти, Сартя ромънеаска, 1989.
- Călinescu 1982: Călinescu, G. Istoria literaturii române de la origini pîna în prezent, Bucurersti, Ed. Minerva, 1982.
- Cioculescu 1974: Cioculescu, Șerban. Caragialiana, București, Editura Eminescu, 1974.
- Manolescu 2008: Manolescu, Nicolae. Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură, Pitești, Ed. Paralela 45, 2008.